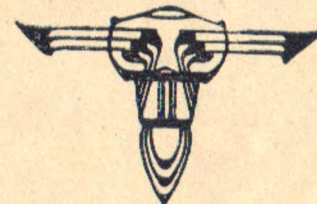
Ioan Papacostea Gora IN ZILELE REDESTEPTARII

GUŞU PAPACOSTEA GOGA

IN ZILELE REDEŞTEPTĂRII

MACEDO-ROMÂNE

(MEMORII)

BUCUREŞTI

Atelierele grafice SOCEC & Co., Societate anonimă

1924

GUŞU PAPACOSTEA GOGA

IN ZILELE REDEŞTEPTĂRII

MACEDO-ROMÂNE

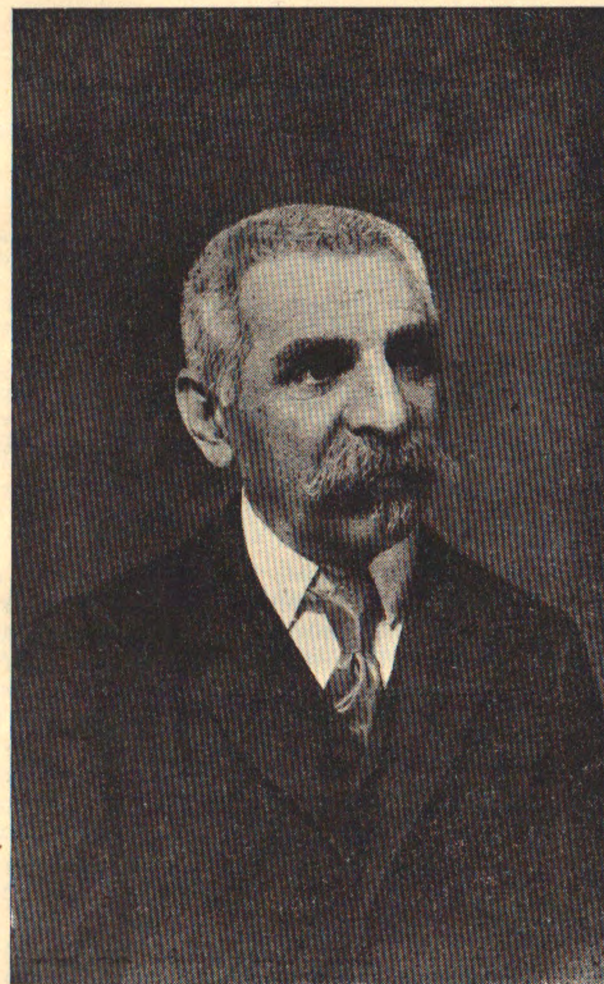
(MEMORII)

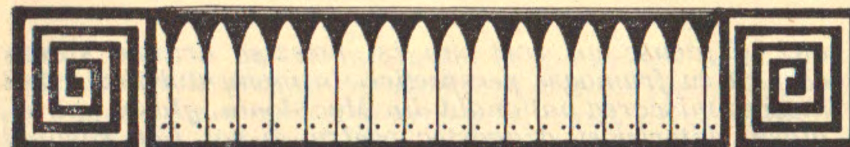
BUCUREŞTI

Atelierele grafice SOCEC & Co., Societate anonimă

1924

Guşu Papacostea 1853—1912.

IN LOC DE PREFAȚĂ

Domnul **George Murnu**, *literat de frunte al macedo-românilor, în calitatea sa de membru în comitetul Societății de Cultură macedo-română, de prieten și sfătuitor de aproape al lui Gușu Papacostea, de martor ocular al multor împrejurări descrise în paginele ce urmează, a caracterizat cu talent și cu preciziune atmosfera în care autorul acestei scrieri era chemat să lucreze.*

Domniasa a pus la îndemâna familiei notele unei cuvântări pe care a rostit-o la moartea lui Gușu Papacostea, în ziua de 12 Mai 1912, cuvântare în care se face caracterizarea de care pomenim mai sus.

Schițarea aceasta este, credem, cea mai nimerită „prefață" la memoriile lui G. P., tocmai fiindcă o face un martor și, în acțiunea națională, un tovarăș de sentimente al autorului.

* * *

„In fața noastră nu avem numai rămășițele unui semen al nostru. Cel ce zace neînsuflețit în sicriu nu e numai un compatriot, un cunoscut și un prieten al nostru. Gușu Papacostea a fost învățătorul fraților noștri din Macedonia, a fost unul dintre cei dintâi luptători și întemeietori ai culturii românești în Macedonia. Ca atare Societatea de Cultură macedo-română nu putea să-l uite, ba dimpotrivă, avea datoria firească să-și aducă aminte de dânsul în chip solemn; de aceea a și însărcinat pe un membru din comitetul ei, pe rostitorul acestei cuvântări, ca s'o reprezinte în ceasul mult dureros al asfințirii lui pământești.

Gușu Papacostea făcea parte din pleiada primilor tineri, cari au fost aduși la București între anii 1865-1867 de repausatul călugăr Averchie, spre a fi pregătiți să servească în țara lor ca dascăli și propovăduitori ai ideei românești.

Absolvind școala dela Sf. Apostoli, care fusese înființată anume pentru creșterea acestor tineri aromâni, Papacostea intrase în serviciul poștelor din Capitală, și

aici își făcuse un rost bun, își netezise drumul spre o carieră cu frumoase perspective. In momentul însă când începea mișcarea națională din Macedonia, glasul patriei, glasul datoriei și dragostea pentru ai săi i-au răsunat mai puternic în suflet, și el, renunțând de bună voe la cariera sigură și îndemânatecă ce i s'a deschis, a preferit acum treizeci de ani, să apuce calea nesiguranței și necunoscutului, calea spinoasă și plină de primejdii a unei sarcini, cu care se însărcinează bucuros numai cei aleși. Gușu Papacostea n'a pregetat să se pue chiar ca simplu soldat, sub steagul dăscăliei și propagandei românești.

Timp de peste zece ani, dela 1880-1891, și-a servit cauza cu credință și statornicie de apostol, fundând școala din Niaguște și Muloviște în mijlocul celor mai mari greutăți.

Pe atunci pentru bieții noștri români din Turcia împrejurările erau neasemuit mai grele și mai vitrege decât astăzi. Comunele aromânești erau la cheremul arhiereilor și mitropoliților fanarioți, care sub regimul hamidian se bucurau de o înrâurire covârșitoare pe lângă autoritățile civile turcești. Propaganda grecească, susținută de clerul grec, se încuibase din vremuri în comunele noastre, și acum fiecare din acestea devenise o cetățue de necucerit a grecismului. Poporul aromân urmând tradiția, fanatizat și câștigat de această propagandă, respinge cu îndărătnicie pe dascălii români și învățătura românească.

Invățătorul român, care încerca să pătrundă pe furiș în cetățue era socotit ca eretic, denunțat ca turburător al ordinei publice, terorizat, huiduit, insultat, bătut, arestat, aruncat în temniță și chiar amenințat cu moartea.

Se cereau așa dar însușiri mari, sforțări supraomenești, abnegație și dragoste fără de margini pentru binele obștesc, și cu deosebire stăruință, răbdare și tactul unui chemat, pentru ca dascălul nostru să poată forța, așa zicând, porțile cetățuei. Și Gușu Papacostea le avea pe toate acestea. Citiți memoriul său asupra școalei din Muloviște și veți vedea cine a fost acest bărbat și ce luptă eroică a trebuit să ducă pentru a putea implânta tricolorul românesc pe meterezul vrăjmașului.

Citesc și recitesc cele câteva pagini scrise de mâna sa proprie, și adese ori povestirile sale mă înfioară și mă mișcă până la lacrimi.

Văd pe bietul dascăl român cum abia se strecoară în comuna românească, cum știe să arunce scânteia luminei și adevărului în câteva suflete simple, cum

această scânteie încetul cu încetul ocupă ani de jertfe și nopți nedormite, și cum, după umilinți și lipsuri nesfârșite, după o străduire aprigă și neobosită, devine un incendiu, care topește fanatismul ca un munte de ghiață, aprinde patriotismul cel mai curat al poporului și astfel nimicește atotputernicia mitropolitului grec și legenda filelenismului orb și nevindecat al Aromânilor.

Lupta lui Gușu Papacostea pentru triumful cauzei românești în bogatul centru de negustori aromâni, Muloviște, luptă în care singurul tovarăș nedespărțit și credincios părtaș la bucurii și la nevoi i-a fost femeia plină de virtuți, mama model, colega energică, propagandista neîntrecută, care e nemângâiata sa văduvă de astăzi— fu condusă atât de metodic, cu atâta pricepere și iscusință, încât poate sluji ca o pildă de tactică și strategie tuturor ce se luptă pentru atragerea și câștigarea poporului aromân la cauza națională în Macedonia. Rezultatul ei amuțește pentru totdeauna gura celor nechemați și slabi de înger, cari aruncă vina neizbândei lor asupra poporului și asupra împrejurărilor din afară, și nu o văd în neputința, în netrebnicia lor.

Marea izbândă a lui Gușu Papacostea, mult deplânsului nostru dascăl și prieten, e cu atât mai însemnată și mai vrednică de admirat cu cât el n'a dobândit-o cu încurajarea și ajutorul oficial al nimănui; ea e datorită numai însuflețirii și pornirii sale proprii, numai zelului și îndemnului său înnăscut de naționalist, pentru care faptele în sine cuprind mulțumiri și desfătări mai statornice și mai scumpe decât foloasele, recunoașterile și încurajările oficiale.

Dar de acestea nici nu avea nevoe repausatul. Era mulțumit ca ai săi, autoritatea școlară de atunci, să-l lase în pace să-și desfășoare în școală și în afară de școală toată activitatea, și să-și culeagă roadele sârguinței și devotamentului său nepilduit pentru binele neamului.

Din nenorocire însă nici de această bucurie n'a avut parte în apostolatul său!

Imprejurări cu totul anormale, create din nepăsarea și neștiința celor în drept, i-au curmat brusc hărnicia roditoare și binecuvântată, l-au smuls din mijlocul poporului aromân atât de iubit și prețuit de dânsul și l-au îndepărtat din patrie pentru totdeauna.

Impovărat de o familie grea și cu sufletul zdrobit de durere, el a fost silit să vie și să rămâe aici în țară, unde prin munca sa trudnică și-a putut găsi pâinea de toate zilele, dar mângâierea niciodată.

Puțini cunosc rana adâncă și funestă ce a sângerat inima acestui martir. Am fost, aproape din copilărie, printre puținii cunoscuți ai săi intimi, și știu, și îmi dau seama bine că pe cât de înaltă i-a fost misiunea ce a îndeplinit în patrie, pe atât de otrăvit i-a fost paharul ce i-a rezervat la urmă soa ta, pe atât de crud și-a ispășit păcatul de a fi fost binefăcătorul compatrioților săi!

Pentru el n'au mai fost zile fericite și senine din ceasul când, părăsindu-și cu sila cauza fraților săi, a văzut risipită în zadar comoara jertfelor ce cu atâta sfințenie o depusese pe altarul patriei și starea fără de nădejde în care se sbătea neamul său nenorocit prin triumful răului. Sfârșitul său timpuriu a fost o urmare fatală a suferințelor și a zbuciumului său sufletesc.

Cu el s'a petrecut ce se petrece de obiceiu cu cei mai mulți apostoli ai ideilor mari: suferința îi consfințește. Apostolul a primit coroana de spini a martirului.

Dar, întru cât ideea este nemuritoare și sămânța-i continuă a încolți în sufletul urmașilor, Gușu Papacostea n'a murit; el trăiește în noi și va trăi pe veci câtă vreme se va păstra inima neamului aromânesc în Macedonia. El a suferit, dar suferința pentru bine e rod sfânt care trebue să rodească; natura nu poate, nu are dreptul să nimicească fructul unei asemenea suferinți înalte. Gușu Papacostea trăiește în sufletul școlarilor săi; el și-a asigurat nemurirea și recunoștința nu numai din partea lor, ci din partea neamului întreg.

El însuși și-a scris pagina cea mai frumoasă în cartea acestui neam, și-a ridicat monumentul cel mai nepieritor.

Societatea Macedo-Română, reprezentanta culturii naționale a Aromânilor, îi recunoaște meritul și-i cinstește memoria prin coroana ce-i închină.

Societaten Macedo-Română, ca și frații din Macedonia vor găsi mijlocul ca să-i veșnicească chipul blând și înțelept al acestui adevărat apostol.

Datoria celor ce rămân este să perpetue amintirea celor buni și recunoștința față de dânșii.

Fii sigur, suflete binemeritat, că fala recunoștinții față de tine nu se va stinge niciodată; ea va lumina și va îmbărbătà, în luptele lor, generațiile ce vin, ea va vorbi tuturor de acel bun și smerit erou al neamului și va arăta, scris cu litere de flacări, nemuritorul tău cântec, „Nu avdzîți lavă la Moș-Gagă?", cu care tu ai îmbărbătat odinioară pe elevii tăi și ai condus scumpa ta Muloviște la izbândă strălucită!

O vedere generală a Moloviștei

IN ZILELE REDEȘTEPTĂRII.

Cetitorul are în paginele ce urmează o lectură de un conținut aproape nou, pentru daco-români. Despre macedo-români avem informații literare și științifice. Dar, afară de poezii și novele, care înfățișează cu deosebire aspectul vieții păstorești, afară de studii științifice, care înfățișează mai des aspecte lingvistice, macedo-românii oferă prin viața lor din ultimele decenii o lature nouă și plină de interes. Ei au fost chemați, prin suggestia statului român, la viața națională, și au fost lăsați să lupte fără arme.

„Zilele redeșteptării" *lor încep pe la 1875 și sunt pline de lupte epice în care s'a instilat atât de des picătura tragică: închisori și masacre.*

Memoriile lui Gușu Papacostea (Goga) (1853-1912) ne descriu una din aceste lupte, — destul de vie pentru a da cititorului intuiția celorlalte. Scrise în 1905, ele au fost provocate de un apel al ministerului de Instrucție care pregătea atunci un volum comemorativ unde să se cuprindă „Istoricul Școalelor din Turcia..."; au fost apoi revăzute de autor puțin înaintea morții.

Şcoala macedo-română dela Sf. Apostoli, Bucureşti. In vara anului 1865 un călugăr aromân, Averchie, colinda centrele Pindului şi culegea copii, cerându-i părinţilor, în vederea şcoalei macedo-române ce trebuia să ia fiinţă în acel an la Bucureşti, într'o clădire din curtea bisericii Sf. Apostoli. «Averchie Valahul» — cum îi ziceau călugării greci — aparţinea cu metania unei mănăstiri din Sf. Munte, şi, când în România ameninţa *proectul de secularizare*, al lui Creţulescu, el fu trimes — ca român — de către mânăstirea Sf. Pavel să intervină în favoarea averilor aşezământului, pe lângă guvernul român.

In călătoria sa la Bucureşti călugărul, originar din Avdela, nu putu împiedica secularizarea averilor mănăstireşti, pentru care venise; în schimb, el s'a ales cu o puternică trezire a sentimentului naţional, care a lăsat în umbră, în sufletul său, chiar pe cel religios pentru care se dusese la mânăstire.

O clipă înălţătoare îl electrizase; l-a iluminat. Armata română defila în faţa domnitorului Cuza, la Cotroceni, în 1862, şi Averchie privea din mulţime şi asculta muzica militară.

„Şi io hiu armân" esclamă, sub imboldul sentimentului de mândrie naţională, el, care până atunci nu mai văzuse altă armată afară de cea turcă.

Lăsând celelalte preocupări, se puse din acel moment în slujba ideei naţionale. Străduinţele lui găsiră ecou în sufletele câtorva oameni cu vază, din acea vreme, între cari D. Bolintineanu, V. A. Ureche, C. Boliac şi a. Cu concursul acestora se înfiripează în 1865 şcoala şi internatul dela Sf. Apostoli.

Averchie părăseşte pentru totdeauna Athonul; el adună 12 copii între 10 — 16 ani, mai cu seamă de prin comunele Pindului: Avdela, Perivoli etc. şi, călări, având de chiragì pe Caraiani (tatăl profesorului din Iaşi) descălicăm, după o lună de drum, pe dealul Filaretului, în Bucureşti. Suntem prezentaţi domnitorului Cuza şi celorlalţi demnitari; pretutindeni ni se face o primire din cele mai călduroase; suntem fotografiaţi în costumul naţional, cu sarica pe umeri, şi instalaţi apoi într'un internat, a căruia conducere o ia însuşi Averchie.

Direcţia studiilor o avea I. C. Maxim, cel mai devotat şi mai apropiat sufleteşte dintre profesorii pe cari i-am avut.

Muncind câte 8 — 10 ore pe zi, cu mici întreruperi, având pururea lângă noi pe profesorul Maxim, noi citeam în al doilea şi al treilea an fabulele lui Fedru, istoria lui Curtius şi alţi autori grei.

Cu cultura primită în această şcoală fără recreaţii, şi cu sufletul înălţat, mai ales de latinitate — astfel am plecat spre locurile de unde venisem, ca să ducem şi altora lumina românească. Comuna sortită mie a fost Molovişţea.

Molovişţea este un centru românesc de munte, care numără peste 3000 de suflete. Ea este aşezată la o depărtare de 24 kilometri sud-vest de oraşul Monastir Bitolia, de care atârnă din punct de vedere administrativ şi juridic. Sub raportul bisericesc ea face parte din eparhia Prespei.

Românii din Molovişte erau atunci (pe la 1880) ca şi azi (1905) într'o stare materială bună. La ei adevărata sărăcie, aşa cum se vede în satele bulgăreşti de «ciflikari» (clăcaşi), n'a existat niciodată. Chiar cei mai săraci dintr'înşii au o stare relativ mulţumitoare.

Făcând parte din grupul *aşezat* al Moscopolenilor cari au emigrat în vrema lui Alì Paşa în aceste părţi, Molovişţenii şi-au păstrat ocupaţia principală de acolo — negoţul. Pentru practicarea acestei ramuri de activitate, ei mergeau însă în ţări străine, mai ales în Serbia şi Bulgaria, unde găseau condiţii mai priincioase pentru negoţ şi o populaţie inferioară, care nu le putea face o serioasă concurenţă. Oraşele Niş, Sofia, Craigovska, Palanca, Negotin, Belgrad, erau cu deosebire cercetate de neguţătorii acestei mici metropole.

Dar înstrăinarea Molovişţenilor aveà ceva caracteristic; pe când de aiurea se expatriază de obiceiu cei săraci, din Molovişte plecau, dimpotrivă, mai mult oamenii bogaţi, iar cei săraci rămâneau acasă îndeletnicindu-se cu diferite meserii — fapt de mare însemnătate pentru acţiunea mea.

Comunităţile creştine din Turcia erau organizate în eforìi; lipsite de ocrotirea pe care în genere o acordă un stat naţional poporului său — aceste comunităţi şi-au creiat un

alt sâmbure de viaţă, proprie şi neatârnată: *eforia*. Luând rolul statului, eforia se îngrija de şcoală, de biserică, de drumurile vicinale, de podurile apropiate, de fântânile publice, etc. Eforiile acestea s'au alcătuit, probabil, după modelul organizaţiei municipale impuse de necesitatea relaţiilor cu autoritatea imperială, adică după consiliul comunal, în cap cu „muhtarul" (primarul), a cărui principală preocupare era aşezarea proporţională a impozitelor, colectarea şi vărsarea lor globală către stat.

Grija bisericii o poartă cu deosebire cei doi epitropi. Prin aceştia se percep şi oarecari dări speciale, pe care le-a impus după vremuri organizaţia civilo-religioasă a bisericii patriarhiste, cârmuită de numeroşi mitropoliţi eparhioţi. Aşa spre exemplu fiecare cămin este dator să plătească, pentru întreţinerea cheltuelilor mitropoliei, darea ce se numeşte „miria" (de 1 leu şi $^1/_2$); pentru autorizarea cununiilor, tinerii plăteau taxa „empodikion" (de 2 $^1/_2$ — 3 lei); tot aşa taxa pentru testamente, apoi colecta cu discul etc. Aceste dări şi taxe, natural, erau plătite, fiindcă actele civile, nepurtând sancţiunea mitropolitului, (în lipsa ofiţerului de stare civilă), nu aveau valabilitate în faţa autorităţilor. Trebue să adaug în treacăt că Turcii nu prea înţeleg *naţionalităţile* ci *religiile*. De pildă, cine nu era musulman, după concepţia lor trebuia să fie ori patriarhist, ori exarhist, ori papistaş, ori în sfârşit adept al lui Moise. De aceea, în Turcia, cine nu are şef religios, nu are protector. Mai mult chiar, acela nu poate trăi cum se cade, legal, — starea lui civilă fiind în veşnică suferinţă. O astfel de concepţie a vieţii civile, prin prisma organizaţiei religioase, se vede mai ales în felul cum este compus consiliul administrativ judeţean (*Idarè-Migiliz*), autoritatea cea mai însemnată a vilaetului; pe lângă Valiu (de obiceiu un paşă) şi cei câţiva bei, — ca reprezentanţi ai nemusulmanilor (raià) intrau şefii de eparhii religioase: mitropolit, arhiepiscop, rabin etc. Aceştia erau ocrotitorii credincioşilor lor.

Eforia şcolară cu epitropii bisericilor, muhtarul cu consiliul său, erau factorii hotărîtori în comună, din toate punctele de vedere. Ei decideau asupra tuturor afacerilor, mai cu seamă că până la subvenţiile statului bulgar şi român,

nici Grecii nu plăteau un ban învăţătorilor şi preoţilor cari susţineau cultura greacă în centrele româneşti şi slave. Ei erau susţinuţi de comună.

Moloviştenii mai cu vază, ducându-şi viaţa în străinătate, nu veneau acasă decât pentru scurtă vreme, şi numai în scop de a petrece câteva momente între ai lor, spre a gusta, după muncă grea şi încordare, câte puţin din viaţa patriarhală de „acasă". De aceea, în general, ei nu luau parte la nicio afacere a comunei; plăteau dările adesea cu prisosinţă, numai să fie lăsaţi în pace. Cu chipul acesta locurile de efori, epitropi, primari şi consilieri cumunali, erau acaparate numai de câteva familii, care se deprinseseră cu vremea să trăească pe seama comunei, fără a depune o muncă productivă.

In schimb, aceşti câţiva fruntaşi deveniseră cu timpul singurii cari decideau în toate afacerile comunale, şcolare şi bisericeşti. Introduşi în şurubăriile autorităţilor turceşti, cunoscând binişor limba turcă, ei deveniră printre ceilalţi un fel de mici advocaţi.

Până la deschiderea şcoalei româneşti, locuitorii Moloviştei nu-şi dăduseră seamă de importanţa privilegiului pe care ei, cari formau majoritatea, îl acordaseră în mod tacit — acestor câţiva. Mitropoliţii greci însă, cu minunatul lor spirit de intrigă, n'au scăpat din vedere importanţa acestui fapt. De aceea, îndată ce, la semnalul luptei noastre, aceşti fruntaşi începură a mişca, fură întrebuinţate de către mitropoliţi toate mijloacele spre a identifica interesele personale ale acestora cu însăşi interesele elenismului. Prin liberalităţi, prin linguşiri, mai pe urmă prin subvenţii regulate, mitropoliţii aceştia, puşi în serviciul exclusiv al propagandei naţionale greceşti, şi-au ajuns scopul.

Şcoalele greceşti din Molovişte. Până câţiva ani înainte de deschiderea şcoalei româneşti din Molovişte, şcoalele greceşti din comună nu numai că nu erau subvenţionate de Greci, dar mitropoliţii percepeau, cum am spus, taxe regulate din comună. Cu ivirea propagandei bulgăreşti însă, mitropoliţii greci presimţind o mişcare identică din partea Românilor, începură să trimeată în Molovişte — ca şi în toate comu-

nele româneşti — institutori plătiţi din fondurile elene, numiţi direct de către mitropolitul eparhiei.

Românii moloviştenі, cari nu-şi puteau explicà binevoitoarea purtare a mitropolitului, primiră cu mulţumire aceste semne de manifestare de dragoste. In cât, la venirea mea în comună, erau patru şcoale greceşti subvenţionate de propaganda greacă:

a) O şcoală mixtă de copii mici, cu o institutoare.

b) O şcoală primară de băeţi, cu trei institutori.

c) O şcoală primară de fete, cu o institutoare.

d) O şcoală secundară cu 3 clase, având doi profesori, titraţi dela Atena.

Aceste şcoli erau de dată recentă şi se înfiinţaseră cu două scopuri; primul, pentru a săvârşi într'un timp cât mai scurt elenizarea moloviştenilor; al doilea, spre a servi ca barieră eventualelor încercări ale curentului de deşteptare a Românilor, curent ce ameninţa să pornească. Populaţia acestor şcoale erà de 200 de suflete.

Starea sufletească a Moloviştenilor la 1880. Moloviştenii au un caracter tenace şi închis. Oameni eminamente practici, negustori iscusiţi, ei erau totuşi înapoiaţi în cultură. Dedaţi exclusiv ocupaţiunii lor şi câştigului, trăiau sub raportul sufletesc în ideile vremurilor când prin şcoli se citea doar psaltirea. Nu putuseră prinde nimic din cele ce se petreceau în jurul lor prin ţările unde umblaseră. Incă nu deosibeau noţiuneá cuvântului religie de aceea de naţionalitate. Religioşi într'atât, că vedeau în persoana mitropolitului un sfânt, în vorba lui o poruncă a lui Dumnezeu. De altfel, precum am arătat, mitropoliţii nu dispuneau numai de prestigiul moral pentru a se impune. Privilegii, acordate Bisericii din timpuri imemoriale, puneau în mâinile lor sancţiunea puterii civile. Apoi mitropolitul erà unicul apărător al creştinilor din eparhia sa faţă de autorităţile turceşti, cari mai totdeauna, în desbinările ce se produceau printre creştini, se refereau la mitropolit. Pe de altă parte noi, românii naţionalişti, nu aveam niciun apărător. „Autorităţile“ noastre şcolare, pe atunci erau prea obscure, pentru ca să fie ascultat

cuvântul lor; şef religios nu aveam, iar consulatul român dela Bitolia încă nu se înfiinţase.

Pe lângă acestea, era încă ceva care nu trebuie trecut cu vederea. Mişcarea noastră a avut un caracter cu totul deosebit de mişcările de acest fel din alte părţi. Mişcarea noastră din Macedonia nu provenea din popor, în înţelesul propriu al cuvântului. Poporul nu era nemulţumit atât de mult de clerul grec, încât să caute a se desface de el; iar în ce priveşte cultura, ea, deşi era într'o stare relativ mulţumitoare, nu era acea cultură care duce sufletul la o judecată dreaptă şi nepărtinitoare.

Aşa încât noi, cei câţiva tineri întorşi din România, dela Şcoala Sf. Apostoli din Bucureşti, (a lui Averchie Ieromonahul şi I. C. Maxim), pentru a lumina poporul din Macedonia, cu toate că eram înşine armâni, totuşi în comunele unde mergeam eram consideraţi ca reprezentând interese străine. Poporul, neputându-şi înţelege interesele vitale de neam şi de rassă, credea că noi trebue să avem avantagii personale, şi mari, pentru întoarcerea lui la idei noi! Nu intra în mintea negustorului moloviştean ideea că noi venim să ne expunem viaţa dezinteresat! Deaceea, pentru orice pas ce dânşii trebuia să-l facă în interesul şcoalei, pentru cea mai mică osteneală ce le-o ceream, îmi pretindeau plată şi despăgubiri!

Cam acestea erau împrejurările în care mă duceam să încep apostolatul, în August 1880, în comuna Molovişte.

Grecii dispuneau de multe mijloace, spirituale, morale şi materiale, noi nu aveam decât o inimă românească şi o modestă subvenţie de institutor (120 lei lunar), servită de statul român. Ei aveau toate drepturile şi o lungă tradiţie de elenism, noi nu aveam decât sfânta dreptate şi calvarul începuturilor.

„Profesor, cu contract, al familiei Velciu“. Pe la sfârşitul lunii August 1880 eram în Bitolia, (mare centru românesc de cultură greacă) şi cercetam printre comercianţii moloviştenі stabiliţi aci, dacă ducându-mă în comuna lor aşi putea spera să am un succes oarecare. Unul dintre dânşii pe care îl cunoşteam mai de mult, m'a pus în curent cu situaţia adevărată din Molovişte, şi cu cele întâmplate de

când se svonise că un dascăl român va merge în comună să le deschidă şcoală românească.

Mitropolitul grec din Prespa se dusese în comună şi, într'una din sărbătorile acestei luni, ţinu Moloviştenilor o predică în care, după ce le spuse că Dumnezeu nu ascultă rugăciunile credincioşilor decât numai în sfânta limbă elină şi că Românii sunt heretici în credinţele lor, îi sfătuì să nu dea nicio ascultare dascălilor români cari vor venì în comună, ci să-i denunţe autorităţilor ca turburători ai ordinei publice.

„Aceia cari vor îndrăsni să primească în casă pe „dascălii români şi îi vor ajuta cu vorba ori cu fapta, „vor fi caterisiţi şi excomunicaţi din sânul marei Bise„rici ortodoxe“.

Lumea din Molovişte, în urma acestei ameninţări, înfricoşată în bigotismul ei, nu îndrăsnea să calce ordinele Mitropolitului. După mai multe zile în şir, de conversaţie cu Moloviştenii din Bitule, în care timp mă duceam regulat în piaţa unde veneau şi ei, am reuşit cu mare greutate să conving pe doi dintr'înşii, anume fraţii *Nasi* şi *Gachiu Velciu*, cari îmi promiseră că mă vor lua în gazdă la ei şi vor îngrijì de mine până mă voiu putea aranja altfel. *Tot deodată, fiindcă nu putusem, obţine autorizaţia formală de a deschide şcoală în Molovişte, deşi mai nainte şezusem două luni în Constantinopol pentru aceasta, împreună cu Apostol Margarit, inspectorul şcolar de atunci, am convenit cu fraţii Velciu ca să încheiem un contract prin care se arăta că eram angajat ca profesor particular al copiilor lor.*

Prin aceasta am căutat să mă pun la adăpost de acuzaţia ce eventual mi s'ar fi putut aduce, de turburător al ordinei publice.

La 15 Septembrie 1880 intru în comună împreună cu fraţii Velciu. Lumea din comună, aţâţată de dascălii şi preoţii greci, ieşiră întru întâmpinarea mea şi începură să mă insulte, să mă huiduiască şi să arunce cu pietre asupra mea, strigând:

— *Pleacă, papistaşule, că te omorîm“!*

O săptămână de zile mi-a fost imposibil să ies afară

din casă. Furia locuitorilor era neasemănată. Grupuri, grupuri înconjuraseră casa şi staţionau aproape în permanenţă în jurul ei, cercând să mă intimideze şi să plec din comună.

După mai multe zile, văzând că perzist în hotărîrea de a rămâne în comuna lor, un număr de greco-mani, între cari îmi amintesc pe fraţii *Gruia*, *Mischia* şi *Gachiu Ciomu Paceavra*, în frunte cu unul din preoţii comunei, vin în casa fraţilor Velciu, şi cer să vorbească cu mine. Prezentându-mă înaintea lor, ei cercară să mă convingă de zădărnicia insistenţei mele, spuindu-mi că toate sforţările ce fac vor rămâne fără rezultat, deoarece toţi moloviştenii sunt partizanii cei mai convinşi ai Patriarhiei şi ai elenismului. In urmă mă sfătuiră — în interesul meu chiar — să părăsesc cât mai curând comuna şi să nu le turbur liniştea, căci altfel mă vor denunţa autorităţilor.

Le-am răspuns acestor oameni că acei ce m'au trimes pe mine, mi-au spus că în Molovişte sunt Români, cari doresc să înveţe carte românească. Voiu sta dar câteva zile şi, dacă voiu vedea că nici un român dintre aceia nu vine să mă cerceteze, voiu plecà, deoarece sunt alte comune care cer cu multă stăruinţă să înveţe carte în limba lor maternă.

Am spus acestea numai ca să câştig timp, căci, ca unul care nu aveam autorizaţia, mi-era teamă să nu mă denunţe autorităţilor *îndată*, şi să fiu nevoit a părăsì comuna înainte de a fi aranjat ceva pentru şcoală.

Ei au insistat din nou că pentru binele meu este să plec mai curând, căci din moment în moment mi se poate întâmpla ceva rău şi nu vor ca în urmă să fie târîţi pe la judecată din cauza mea. Plecând, ei îmi dau cel din urmă avertisment, declarându-mi că şi ei îşi declină orice răspundere asupra celor ce mi s'ar putea întâmpla în comună.

In timpul acesta începusem să predau lecţiuni la copiii fraţilor Velciu; şi astfel, primii mei elevi din comuna Molovişte au fost Vangheli Velciu, Spiru Velciu, Gorciu Velciu.

In faţa lui Ahmet-Eub-Paşa. După câteva zile de aşteptare, văzând greco-manii că tot perzist în ideea de a rămâne definitiv în comună, se duc la Bitolia şi mă denunţă Valiului. In

urma acestui denunţ, valiul trimite un sub-ofiţer de jandarmi împreună cu trei soldaţi, cari vin în comună, mă leagă ca pe un criminal şi mă duc la Bitolia. Prezentându-mă guvernatorului vilaetului Monastir, care era pe atunci, după cât mi-aduc aminte, un oarecare *Ahmet-Eub-Paşa*, acesta mă întrebă de unde sunt originar şi ce caut în Moloviştе. I-am răspuns că sunt din Veria, vilaetul Salonic, iar când am voit să-i explic scopul ducerii mele la Molovişte, fără să mai aştepte răspunsul meu, se repede furios asupra-mi, mă loveşte cu palma şi, îmbrâncindu-mă pe uşe afară din cabinetul său, dă ordin să se dreseze actele şi să mă expulzeze în vilaetul Salonic, locul meu de origine.

La acest prim incident erau de faţă ambii mitropoliţi, al Bitoliei şi al Prespei. A doua zi urma să fiu expulzat din acest vilaet. Am chemat atunci pe fraţii Velciu la mine şi i-am rugat să facă toate chipurile să mă scape. Ei fac o cerere formală Valiului, în care spuneau că eu sunt învăţătorul particular al copiilor lor şi mă reclamau în comună, ***luându-mă pe răspunderea lor personală.***

Valiul, cetind această cerere, şi, în urma unui raport favorabil al prefectului de poliţie, (raport care mă costă cinci lire turceşti), mă puse în libertate „pe garanţia şi răspunderea fraţilor Velciu".

La Moş Gagă. Intorcându-mă din nou în comună, reîncepui lecţiile cu copiii, şi în acelaş timp am început încetul cu încetul să mă pun în contact şi cu locuitorii. Unii din ei, mai blânzi, au început să vorbească cu mine, şi, mai mult din curiozitate decât din interes, cercau să-mi pună diferite întrebări de ordine politică, culturală, şi mai ales religioasă. In urmă, am început a ieşi prin comună, prin piaţă, la *Moş-Gaga*, unde obişnuit se adună bărbaţii şi discută chestiile la ordinea zilei; intram în convorbiri cu dânşii şi căutam să le dau toate lămuririle asupra scopului şi intenţiunilor mele. Căutam să-i conving că n'am venit în comună pentru vreun scop străin de interesul lor, ci numai pentru binele şi folosul lor. „Voi aveţi o lumină, le spuneam greco-manilor; ce rău este să mai ardă una, să aveţi lumină mai multă"? Aceste convorbiri devenirà apoi obişnuite, aveau loc

în mod regulat, la anumită oră din zi, când erà animaţia mai mare în piaţă.

Temperamentele mai blânde şi cele mai puţin fanatizate de propaganda greacă încep a se înmuia şi, dacă nu-mi dădeau încă ajutor pe faţă, dar reuşisem cel puţin să fac pe unii dintr'înşii să mă tolereze şi să aibă o atitudine indiferentă, faţă de marea mulţime care mă privea ca pe un exotic periculos, ce trebuia să dispar din mijlocul lor. Răbdarea şi sângele rece însă, cu care am primit insultele acestei mulţimi, a făcut o adâncă impresie asupra locuitorilor, şi unii din ei, de curiozitate, şi-au trimis copiii lor la mine, la început pe cei mai mari, cari terminaseră şcoala greacă.

Odată venit la mine un copil, rare ori se întâmplà să plece. Purtarea blândă ce aveam faţă de ei, modul părintesc cum îi îndemnam la lecţii se deosibea mult de metoda întrebuinţată în şcolile greceşti şi îl făcea să rămână în „şcoala" mea, de îndată ce puneau piciorul aci. Ba, unii dintre ei au început a-şi aduce şi pe fraţii lor mai mici, chiar fără voia părinţilor lor. Pe lângă aceasta am mai avut un avantaj, de care locuitorii nu-şi prea puteau da bine seamă: ***predarea în limba maternă***, uşurinţa studiului într'o limbă cunoscută: iată ce îndemna, în deosebi, pe copii şi după ei, pe părinţi să mă viziteze din ce în ce mai mult. Nici două luni de zile nu trecuseră bine, şi o mare parte din băeţii veniţi la lecţiile mele ştiau să citească şi să scrie româneşte.

Negreşit, la aceasta a contribuit şi munca fără de măsură ce depuneam cu ei şi metoda întrebuinţată, care era mai eficace decât metoda mecanică a dascălilor greci; dar ceeace a contribuit la aceasta în mod hotărîtor, a fost faptul că copiii cari veniseră la mine cunoşteau deja cartea grecească şi, precum am spus, le-a fost uşor să se iniţieze în scrisul şi cetitul românesc. Pentru Moloviştenii cari nu-şi dădeau seama de cauza acestui progres şi cari erau obişnuiţi să aştepte ani de zile până ce copiii lor să înceapă a silabisi în greceşte, rezultatele imediate ale mele au fost considerate ca o minune. Mulţi dintre ei, chiar cei mai bigoţi, au rupt zăgazurile în care îi ţinea frica de mitropolit şi se

adăugau la numărul celor câştigaţi. Aşa că, peste două luni de zile, în camera mea, din casa fraţilor Velciu, nu mai încăpea numărul elevilor veniţi, cari treceau de 40.

Doi epitropi părăsesc greco-mania. Trebuia acum să închiriez o nouă cameră, mai spaţioasă, pentru şcoală, şi cu multă greutate am putut găsi casă de închiriat. Locuitorii cari îşi trimeteau copiii la mine doreau ca aceasta să se facă pe cât cu putinţă fără să se simtă, şi nimeni nu îndrăsnea să-şi dea casa cu chirie, de frică să nu intre în conflict cu mitropolitul. Caracteristic a fost într'o zi unul care, crezând că-mi face plăcere, îmi spune că el ocoleşte bucuros tot satul numai să evite trecerea pe lângă piaţă.

— De ce faci asta? îl întrebai.

— Ca să nu fiu nevoit să spun *kali 'mera!*

In chestia casei, am fost nevoit să fac apel la cei mai periculoşi dintre dânşii, spre a le pune în luptă bigotismul cu interesul. Cu prilejul acestor vizite am câştigat sufletele a doi fanatici greco-mani, Jacu şi Mandi, cari îmi oferiră un foarte însemnat sprijin, de am putut închiria pentru şcoală casa lui Gachiu Ciomu. Prin stăruinţele celor doi de mai sus, câştigaţi acum ca luptători ai cauzei mele, mobilierul şcoalei şi combustibilul s'au plătit de epitropii bisericii, C. Nărti şi Duşia — *bine înţeles din fondul bisericii.* Faptul acesta avea pentru mine o mare importanţă, căci acum eram aproape în mod oficial recunoscut ca institutor de către epitropii bisericii, întocmai ca institutorii greci. Totuşi, ca să fiu sigur că la vreme de nevoe locuitorii partizani ai mei nu se vor lepăda de mine, i-am pus de au iscălit un contract, la fel cu acela pe care la început îl făcusem cu fraţii Velciu.

Acum eram şi eu în toată regula institutor al Comunei Molovişte, angajat de locuitori cu contract. Singura deosebire era că institutorii greci predau în localurile comunale, zidite de locuitori anume pentru şcoală, pe când eu făceam lecţii într'o casă particulară, ţinută cu chirie.

Aceasta însă nu-mi ridica întru nimic caracterul de *institutor comunal.*

Incă o săptămână de arest. Prin precedentul ce se creiase cu plata cheltuelilor din fondul bisericesc, şi prin contractul ce aveam de la locuitori, eram aşa de bine îngrădit, în cât trei săptămâni după aceea, când pentru a doua oară mitropolitul Prespei mă denunţă valiului ca turburător al ordinei publice, eu am dovedit cu contractul locuitorilor şi cu mărturia epitropilor bisericii, că dimpotrivă sunt om al ordinei şi folositor comunei. Aceasta însă a durat o săptămână, în care timp am fost arestat.

Dar n'am apucat să intru în comună, ca să reîncep cursurile, şi din nou sunt chemat la Bitolia. De data aceasta ambii mitropoliţi, din Bitolia şi Prespa, împreună cu greco-manii din Molovişte, mă denunţă că sunt agentul plătit al unei societăţi din România, care urmăreşte scopuri contrarii statului otoman. Insă contractul încheiat cu locuitorii m'a servit şi de data aceasta de minune, căci în el se spunea *că sunt plătit de locuitori*, iar *„cheltuelile ce necesită şcoala sunt suportate de fondul comunal al bisericii"*.

In urmă mi s'a cerut programul studiilor ce am de gând să predau şi câte un exemplar din fiecare carte. Toate acestea le dădui, după ce bine înţeles avui grija de a tăià din Istoria Românilor paginile jignitoare pentru Turci.

După aceea mi s'au mai făcut câteva percheziţiuni în timpul nopţii, atât în şcoală cât şi în casă, şi, negăsindu-se nimic compromiţător pentru mine, am fost lăsat în pace tot timpul anului şi nu am avut alte supărări de cât acelea ale elevilor de la şcoalele greceşti, cari ori de câte ori ieşiam din casă, mă huiduiau, mă insultau şi aruncau cu pietre asupra mea.

Examenele anuale au avut loc în zilele de 29 şi 30 Iunie în localul unde a funcţionat şcoala în cursul anului, şi locuitorii au fost foarte mulţumiţi de rezultatele obţinute, deşi nu s'au urmat cursurile regulat, din cauza şicanelor ce am întâmpinat. Nu-mi aduc bine aminte numărul exact al elevilor din primul an, dar cu aproximaţie vor fi fost 40.

Bitolia. Terminând examenele am plecat la Bitolia, lagărul nostru de concentrare. Personal, aveam şi interesul să întâlnesc

Theophania Papacostea 1864

pe logodnica mea, (institutoare română în Cruşova,) care se întorceà pentru vacanţie în familie, la Bitolia.

In acest oraş îmbibat de elenism, populaţia precumpănitoare o făceau totuşi Românii, Bulgarii şi Turcii, căci Greci sadea erau prea puţini la număr.

După cât mi-aduc aminte, erau totuşi aici 7 — 8 şcoale greceşti, de toate gradele. Era o grădină de copii *(nipiagogion)*, două şcoale primare de fete *(parthenagogion)*, două şcoale primare de băeţi *(dimoticòn scholion)* şi două şcoale secundare, una de băieţi, alta de fete *(ellinicòn scholion)*. La acestea trebue să adaug un internat măreţ ce se clădea tocmai atunci, din donaţiunea armânului localnic *Pinica*, îmbogăţit cu comerţul prin Grecia, şi care, după spusa bitolenilor, trăia mai mult prin Atena.

Pe cele mai distinse elemente, băeţi şi fete, care absolveau în Bitolia *ellinicòn scholion*, Grecii le trimeteau în Atena spre completare de studii şi spre întărirea conştiinţei elineşti, în oraşul ce a simbolizat odată strălucita civilizaţie a vechei Ellade. Incât, tinerii ce veneau de acolo unde învăţaseră despre străbuni ce-şi legau originile cu zeii, nu mai puteau pricepe românismul, ci-l dispreţuiau de la înălţimi olimpice.

In mediul acesta sufocant, de cultură şi mândrie grecească, cea dintâi familie care a avut curajul la 1879 să-şi deschidă casa şi să ne primească pe noi, cei cari le declaram războiu Grecilor — a fost a lui Ioan Tonu. Liceul român din Bitolia luă fiinţă în Septembrie 1880, şi, până la infiriparea lui, trebuia să avem şi noi puncte de sprijin şi o oarecare atmosferă în oraş. Afară de aceasta, Bitolenii în dispreţul lor pentru noi, nu-şi trimeteau copiii la liceul românesc; elevii aceştia trebuiau aduşi de prin alte comune şi întreţinuţi în oraş. Până la aranjarea unui internat, aveam nevoe de gazde primitoare în Bitolia.

In casa Anastasiei Tonu, femeie inteligentă şi de mult curaj, care binemeritează de la românism, pentrucă din primul moment l-a înţeles, era locul de întâlnire al celor ce atunci ne încumetam să cercăm marea cu degetul. Ca într'un „club" naţional, în acest cămin, rupt din marea familie „elenică", s'au pus la cale multe, de către fruntaşii mişcării româneşti (cei mai mulţi apoi profesori la liceul ce s'a înfiinţat

în curând): Apostol Margarit, A. Bagav, C. Cairetti (cântăreţul dela opera română din Bucureşti), Radu Corvin, Preotul din Braşov Glodariu, fostul profesor dela gimnaziul grec din Xanthe I. Gheorghiade Murnu (tatăl poetului), N. Popilian, D. Abeleanu şi alţii. Dar nu numai noi avurăm acces, ci ne luă în gazdă şi copii. Taşcu Şunda (din Cruşova), medicul psichiatru de mai târziu şi Hristu Otto (din Gopeşi), devenit apoi chimist la Bucureşti, ca primi elevi ai liceului din Bitolia au fost primiţi şi îngrijiţi de calda ospitalitate a Anastasiei Tonu.

Contactul fruntaşilor români cu această familie avu ca prim efect că fiica lor Theophania, crescută şi educată în şcoale greceşti pentru a fi profesoară greacă în Bitolia, odată trecută la românism, a fost imediat întrebuinţată în propaganda noastră şi trimeasă la Cruşova să deschidă şcoala română de fete de acolo, împreună cu d-ra V. Petrescu, română din ţară, absolventă a Azilului Elena Doamna din Bucureşti. Astfel, cu o mică modificare de nume, *Flora* Tonu (în loc de Theophania, care aducea prea mult aminte limba adversarilor noştri) viitoarea mea soţie a participat la începuturile şcoalei româneşti de fete, din frumosul cuib de vulturi, care este Cruşova.

La Cruşova, în casele amicului meu Sterie Cionescu, fundatorul primei şcoale române din acest centru românesc, a tebuit să fac logodna (Aprilie 1881), *fără preot*, o logodnă civilă, neobişnuită la Românii din Macedonia, în faţa doar a notabililor comunei.

Preoţii din Bitolia ne refuzaseră oficiile lor; chiar cei doi prieteni, Preotul Cornetti şi Pr. Sotir, localnici ai Cruşovei, după ce ne asiguraseră că vor oficia, au lipsit ambii de la solemnitate. Şi pentru celebrarea căsătoriei (20 Iulie 1881)— acolo act pur religios,—am fost nevoiţi să mergem departe, în alt vilaet, la Niaguşte unde încă nu eram «compromişi», ca Români şi unde în orice caz se exercita puternic influenţa tatălui meu, Celnicul — preot Costa Goga (Papa-Costa) om cu trecere la Greci şi Turci, cu rosturi mai largi prin părţile Veriei şi Salonicului.

O mutare neaşteptată. Pe când la sfârşitul verii (1881) mă pregătiam să reiau cu puteri îndoite firul activităţii pe care o

începusem cu atâtea necazuri în Moloviște, am fost mutat de A. Margarit la Niaguşte, împreună cu soţia mea. Acest act de administraţie, privit biurocratic nu are nimic rău şi excepţional. Insă fiind date împrejurările ce răscolisem în Molovişte, trebue considerat ca o mare greşeală. Era timpul când în Molovişte se simţea cea mai mare nevoe de continuitate în acţiunea urzită prin atâtea dificultăţi. Pentru cine a cunoscut însă pe Apostol Margarit în faza de „inspector", lucrul nu este de mirat.

In tinereţe Margarit se ocupase cu negoţul de covoare pe cari şi le procura de la femeile din Vlaho-Clisura şi Avdela, şi le desfăcea prin Bitolia, Salonic, etc. Mai târziu, când Arhimandritul Averchie adună copii pentru şcoala Sf. Apostoli din Bucureşti, el se făcu institutor român, şi este fundatorul şcoalei române din Clisura, la 1868, împreună cu Tuliu Tacit, fost elev la Sf. Apostoli.

Fiind om ager la minte şi activ, cu concursul câtorva prieteni din ţară (d-nii Caragiani, Papiniu etc.) el căpătă din Bucureşti depline puteri pentru a organiza şi administra şcoalele româneşti din Turcia, pe care le întreţinea România. Timp de 4—5 ani Margarit a desfăşurat o activitate vie, inteligentă şi de mare folos pentru cauza română. Simţindu-se însă tot mai mult stăpân pe situaţie în Macedonia, fiind pururi necontrolat, prinzând şi rădăcini adânci în lumea politică din România, simpatizat de însuşi Regele Carol, el descoperi în caracterul său trăsături care, pentru moravurile caste şi austere din Macedonia, făcură rău cauzei noastre.

Devenind „inspector", el îşi schimbă apostolatul anilor dintâi, într'o autocraţie plină de arbitrar şi capricii, care încetul cu încetul dărâma ce se clădise prin străduinţa atâtor bărbaţi devotaţi unei cauze sfinte. Măsurile lui erau din ce în ce mai arbitrare şi porneau tot mai mult din consideraţiuni mărunte şi personale. O astfel de măsură a fost, cred, mutarea mea la Niaguşte, din Molovişte

*

Niaguşte aparţine vilaietului Salonic şi atârnă direct de Caimacamia de Veria. Este un orăşel de dealuri, şi cu ape repezi, mai mare ca Molovişte; aşezat în mijlocul unor poziţiuni

decât acela ca să facă pe Românii de acolo să nu-şi uite limba maternă.

După acestea, soţia mea insistă să fim confruntaţi cu aceia cari ne ameninţau cu moartea în fiecare zi, pentru motive de ordin politic.

Şi a citat pe vreo 10 greco-mani, dintre cei mai trufaşi. In câteva momente toţi cei desemnaţi au fost de faţă, şi ancheta a început public, fiind prezenţi toţi deodată. Comisia a procedat scurt şi aspru, arătându-le greco-manifor că sunt pe deplin lămuriţi. Şi dădură cuvântul soţiei mele care, în albanezeşte şi apoi în greceşte, le-a vorbit cam astfel: „Statul Otoman nu va avea niciodată să sufere din cauza noastră. Noi nu urmărim idealuri politice în Turcia, însă nu vrem să fim desnaţionalizaţi de un popor, care este duşman de moarte al Imperiului. D-lor de aici, pe lângă că şi-au uitat propria limbă, vorbesc acum de *elevtherie*, de libertate pentru Grecii de aici. Ei vor, cu alte cuvinte, nici mai mult nici mai puţin decât ca Grecia să stăpânească aceste ţinuturi."

Foarte sumar, comisia închee orice discuţie, anunţând pe toată lumea şi pe toţi bărbaţii oraşului, să fie după amiază în piaţă, de unde autorităţile trebuiau să-şi ia drumul înapoi spre Veria.

La ora indicată ne-am dus în piaţă, unde erau adunaţi toţi fruntaşii. Comisia după amiază, plecând spre Veria, au trecut călări prin piaţă şi au spus fruntaşilor, scurt, câteva cuvinte.

„Nimeni nu se va atinge de aceşti oameni — şi ne arătară pe noi —, cari nu lucrează contra siguranţei statului otoman, cum faceţi voi. De vom auzi aşa ceva, vă aducem legaţi în închisorile Salonicului, iar d-lor le vom trimete doi suvarii, cari să-i însoţească oriunde vor avea nevoe să meargă."

Aceste autoritare cuvinte au produs o adevărată consternare; după câteva zile, ducându-ne la Veria mi s'au şi dat cei doi păzitori făgăduiţi, cari ne însoţeau de atunci în toate drumurile, mai cu seamă când ieşeam din oraş. Aceste fapte au schimbat atitudinea dârză a duşmanilor noştri; mulţi s'au îmblânzit, iar unii ne-au poftit chiar în vizită, acasă la dânşii.

Insă baza era, oricum, şubredă; nu puteam conta pe masa

poporului! Acţiunea avea ceva superficial..., pe când legăturile elenismului erau prea puternice şi de lungă durată.

In asemenea împrejurări am terminat anul şcolar în Aprilie c., cu un număr de 35-40 de elevi, şi cu dreptul de a funcţiona anul viitor *într'una din şcolile comunale*.

Cum însă o parte dintre Românii acestui oraş, nu stau neîntrerupt aici, ci cum vine vara se ridică în munţi, urma că în cursul acestei veri (1882) să-i însoţim şi noi la *„Călivele lui Badralexi"*, ceea ce m'am şi pregătit să fac, încă din luna Aprilie. Acolo însă, aveam de aface şi cu altă populaţie: aceea care se mută cu oile, şi se adună, venind din diferite centre statornicite, ca Niaguşte, Veria, Vodena şi chiar din apropierea mării, dela Caterina (lângă muntele Olimp) etc. Această populaţie, spre deosebire de aceea complet *aşezată*, a Niaguştei, era pur românească, vorbeşte limba română, şi a îmbrăţişat cauza noastră fără nici o greutate, dând culturii româneşti un însemnat contingent de oameni, mai ales intelectuali şi luptători naţionali.

Aici, fără alte preocupări decât acelea didactice, am instruit pe copiii acelei părţi dintre Români, cari îşi petrec viaţă într'o neîntreruptă legănare între munţi şi văi.

Toamna însă, când ne gândeam să revenim în Niaguşte, pentru a reîncepe acţiunea întreruptă în Aprilie, un nou ordin, tot aşa de neînţeles, mă trimite înapoi în vilaetul Bitolia, la Molovişte. Se pare că aici, suplinit un an de un institutor, Cuza, de origine bulgar, însă românizat, lucrurile se încurcaseră.

Lipsit de tactul necesar, terenul îi fugea sub picioare, înlocuitorului meu; căci la întoarcerea în Molovişte am găsit lucrurile în starea dela început. Cu deosebirea că acei cari făcuseră caz de românism, înduraseră oarecari suferinţe şi băteau acum în retragere.

Şcoala românească din Niaguşte s'a închis, şi închisă a rămas până astăzi, iar noi am plecat la Molovişte.

Din nou în Molovişte. In toamna anului 1882, reveniţi în Molovişte, călcam acum pe cărări mai bătăturite. Reiau vizitele pe la vechii mei prieteni şi susţinători şi închiriez imediat două localuri: unul pentru şcoala de fete, altul pentru cea de băeţi.

Reîncepând cursurile, am crezut că este bine — dat fiind caracterul şcoalei noastre, care urmărea mai mult propagarea sentimentului românesc, decât să scoaţă pe copii „tobă de carte“ -- am crezut, zic, consecinte acestui mod al nostru de a vedea, să nu ne mărginim a le preda numai învăţături abstracte, ale căror rezultate sunt prea târzii şi cari nu puteau fi pricepute de locuitori, ci să punem sub ochii lor ceva sensibil, care să poată fi apreciat de ei.

Pentru aceasta am insistat la şcoala de băeţi, mai ales asupra aritmeticii, scrisului şi cetitului. Am obişnuit pe băeţi să deslege repede şi într'un mod practic toate problemele

O vedere din Molovişte. «Valea».

referitoare la ocupaţiunile părinţilor lor; îi învăţam cum să scrie scrisori comerciale, cum să-şi ţină registrele de viitori băcani, hangii, birtaşi, etc. A fost, într'un cuvânt, un program adaptat intereselor şi caracterului populaţiunii, şi ale cărui roade erau simţite de înşişi părinţii elevilor — ceeace nu era în şcoalele greceşti.

La şcoala de fete se urma aceiaşi tactică. In loc de lucruri teoretice, menite să scoată intelectuali, activitatea institutoarei era îndreptată în scopul de a scoate bune gospodine şi mai ales bune românce. Lucrul manual ocupa primul loc în şcoală; *după* el veneau scrisul şi cetitul.

La sfârşitul anului a fost o surpriză care a stors lacrimi locuitorilor, văzând lucrurile frumoase pregătite la şcoală, în cursul anului, adică rochii, rufărie, cuverturi etc., tot ce este necesar unei bune gospodine. Pentru prima dată s'a introdus, de către soţia mea, cusutul cu maşina (o maşină mică, de mână) în comuna Molovişte.

Cunoscând, de altă parte, ce influenţă are teatrul, cântecele şi poeziile ocazionale asupra poporului, improvizam diferite dialoguri, poezii (am tradus în dialect *„Deşteaptă-te Române“*) cântece în dialect, care se recitau la orice ocazie şi produceau o vie impresie printre locuitori.

Fastul şi exhibiţiile îi atrăgeau mult, şi eu am profitat totdeauna de acest mijloc excelent de propagandă.

Alături de activitatea şcolară, am întreprins şi o intensă acţiune în afară de şcoală, în scop de a-i aduce pe toţi — mai ales pe fruntaşii greco-manismului — la vederile noastre, şi nu odată am fost expuşi la tot felul de neplăceri. Noi însă am perzistat, pe calea ce ne propusesem, cu o îndărătnicie greu de închipuit. Şi perzistenţa noastră, până la urmă, a învins. Am căutat să stabilim chiar legături de rudenie; am botezat copiii celor mai fanatici greco-mani, am căsătorit pe o cumnată a mea cu fiul unui fruntaş dintr'o mare familie a Moloviştei, iar unul din copiii noştri este botezat de un moloviştean care astăzi este cel mai fanatic român al coloniei noastre din Sofia.

Moloviştenele. Româncele din Molovişte, mărginite pe atunci numai la lucrarea lânei, erau cu totul străine de croitorie, broderii, confecţionarea lucrurilor mai delicate; până chiar şi hainele cele mai simple erau lucrate de croitori. Soţia mea, fericită că putea face servicii, strângea în orele libere pe nevestele tinere şi pe fetele din comună, le arăta cum să coasă, brodeze, croiască şi să împletească. Maşina de cusut a produs în familii o adevărată revoluţie.

In Molovişte este o vorbă foarte nimerită, care caracterizează minunat situaţia familiilor de acolo: *„bărbatul este oaspe în casă“*. In adevăr, bărbaţii trăind mai toţi în străinătate, femeea este aceea care conduce ca să zicem aşa — *politica familiei şi a casei;* dela ea primeşte bărbatul toate

informaţiile; ea este aceea care îl pune în curent cu tot ce se petrece în comună, şi — vrând nevrând — linia de conduită a bărbatului este trasă în cea mai mare parte de convingerile femeei.

Acest lucru nu putea rămâne neobservat de noi şi de aceea am întrebuinţat toate mijloacele ca să ne câştigăm simpatia femeei moloviştene. La ajungerea acestui scop a contribuit în mare parte un serviciu deosebit pe care li-l făceam; *le scriam corespondenţa lor familiară cu acei membri din casă cari se înstrăinaseră; în cele mai dese cazuri era vorba de corespondenţa soţiilor către soţi, a mamelor către copii.*

„*Doamna Dascala*" mai ales, prin tactica şi familiaritatea ei, a reuşit în scurt timp să capete încrederea celor mai multe familii. Femeile, ai căror soţi şi fii erau în străinătate, alergau la dânsa ca să le scrie scrisorile. La început a trebuit să scriem greceşte, apoi în cuvinte româneşti însă cu litere greceşti; la urmă — scrisori curat româneşti. In felul acesta femeile din Molovişte începură din ce în ce mai mult a se apropia de noi şi a căuta prietenia noastră. In fiecare zi veneau femei să-şi facă corespondenţa; şi erau timpuri când solicitatoarele erau aşa de numeroase, în cât casa noastră lua înfăţişarea unei cancelarii, unde fiecare trebuia să aştepte până să-i vie rândul. Trăiam astfel, sufleteşte, în intimitatea fiecărei familii.

Femeile, ca să ne arate recunoştinţa pentru serviciile zilnice pe care le făceam, trimeteau copiii la şcoala noastră şi, când bărbatul se întorcea din străinătate, găsindu-se în faţa unui fapt îndeplinit, şi faţă de explicaţiile nevestei, faţă şi de protestările copiilor, cari erau totdeauna aliaţii noştri nu putea de cât să tolereze acest fapt «*cam pripit*».

In acest mod activitatea ce am desfăşurat, chiar din primul an, a dat rezultate mai presus de aşteptările noastre. Zilnic numărul copiilor în şcoalele româneşti creştea, în paguba şcoalelor greceşti.

Un examen furtunos. In ziua festivităţii de încheere a cursurilor unui an, fetele au apărut ca prin minune în uniformă, rochiţe albe (încinse cu ***tricolorul român***), lucrate de ele în cel

mai mare secret, pe lângă multe alte lucruri ce puteau împodobi expoziţia, chiar a unei şcoale speciale; iar băeţii trebuiau să rezolve o mulţime de probleme practice, referitoare la ocupaţiunile negustoreşti ale părinţilor lor, într'un mod surprinzător de grabnic. Apoi preparasem împreună o mulţime de dialoguri, improvizate ad-hoc, o mulţime de poezii ocazionale, de cântece în dialect — pentru a putea fi perfect înţelese de locuitori. In toate aceste producţiuni a jucat un rol important mai ales o fetiţă cu o memorie fenomenală, anume *Eudochia Oldi*.

In comună se formează încetul cu încetul o atmosferă de simpatie pentru noi, şi şcoala românească se arată în toată puterea ei cu ocazia serbării de fine de an.

Românii naţionalişti, pricepând că această serbare va avea ceva cu totul deosebit, şi văzând că localurile noastre de şcoală erau prea mici pentru a cuprinde numerosul public ce avea să asiste, ne propuseră să facem serbarea într'o sală a şcoalei comunale — clădită de altfel cu banii ***tuturor*** locuitorilor —, dar care era aşezământ de cultură grecească

Se înţelege, propunerea aceasta, către care nu odată se îndreptase gândul nostru, a fost primită de noi cu mare entusiasm, deşi ştiam că lucrul va provoca ciocniri.

In dimineaţa zilei când trebuia să aibă loc serbarea, copiii şcoalelor noastre au început să poarte mobilierul dela şcoala română, în spre localul şcoalei comunale (şcoala eforială). Aci însă, greco-manii, cari aflaseră de intenţiunile noastre, postaseră jandarmi; aceştia păzeau intrarea, iar eforii şi epitropii lor, adunaţi într'o piaţă ce este în faţa şcoalei, protestau şi vociferau că şcoala comunală este grecească, şi nu se poate deci ca românii să intre într'însa.

Văzând această rezistenţă, noi am declarat că vom face serbarea în chiar piaţa publică, din faţa şcoalei comunale; şi, după ce elevii noştri au cărat mobilele în acel loc deschis şi larg, după ce au terminat aranjamentele necesare, scoborîm şi noi împreună cu elevii şi elevele noastre spre locul indicat, intonând în cor imnul Sultanului.

In faţa şcoalei greceşti, rândurile de copii se opriră, intonând imnul naţional „***Deşteaptă-te Române***" în versiunea dialectală; după aceasta am intonat şi un cântec ocazional, plin de aluziuni la evenimentele prezente, care începea „*Nu*

avdzîţi lavă la Moş-Gaga“? (Nu auziţi strigăte la Moş-Gaga?)

La vederea fetelor în uniformă, încinse cu tricolorul român, la auzul cântecelor care despicau văzduhul, un entusiasm indescriptibil cuprinse pe românii ce se aflau de faţă.

Femeile care urmaseră pe fetele şi copiii lor, nu mai putură răbdà nedreptatea ce ni se făcea, cât timp şcoala, a cărei intrare ni se oprea, era clădită cu sudoarea bărbaţilor lor.

Eforii greco-mani au fost luaţi în huidueli şi cu pietre, jandarmii împinşi şi târîţi din faţa uşilor; într'un elan de entusiasm, o femee — d-na Constantina Simciu Paligora — aparţinând unei vechi şi nobile familii din localitate, luă în mână un topor, sparse uşile şcoalei şi ne invită să luăm loc şi să continuăm serbarea fără teamă, căci înainte de a ni se întâmpla nouă ceva, lumea adunată acolo ne asigură că se va expune să piară cu toţii.

Noi începem serbarea prin cântece, în timp ce eforii şi epitropii şcoalelor greceşti, împreună cu alţi greco-mani de frunte, alergau la Bitolia ca să ne facă acţiune.

Niciodată poate până atunci în inimele Moloviştenilor n'a tresărit în comun atâta entusiasm generos ca la această serbare. Peste toate feţele alunecau lacrimi. Femeile veneau şi îşi sărutau copiii în faţa publicului; nici nu le venea să creadă că aceia sunt copiii lor, cari vorbesc aşa de frumos. Multă lume mă întrebà — referitor la dialogurile şi zicerile copiilor care concordau perfect cu întorsătura ce o luase serbarea noastră — dacă aceste cuvinte „sunt din carte“ ori le spun copiii din mintea lor.

Imi aduc aminte că la sfârşitul festivităţii, când una din fetiţe, anume Eudochia Oldi (acum doamna *Valeria* C. Cosmescu), urcată pe o masă, a început să rostească o cuvântare finală, când ajunse la un pasaj în care apostrofà pe părinţi cu aceste vorbe:

„Nu vă era milă de noi când ne trimeteaţi la şcoala „greacă, să ne chinuim cu o limbă străină?

„Nu v'a fost milă de fraţii noştri mai mari, pe cari i-aţi „lăsat orbi, ca vai de ei, numai pentrucă-i sileaţi să-şi vâre „în cap o limbă ce nu era suptă din sânul mamei?“, lumea

începu să plângă cu hohot, entusiasmul era nebun şi sublimul în toată puterea stăpânea mişcarea din sală.

Un greco-man din cei mai fanatici, anume Constantin Belimace Coina (să nu se confunde cu Const. Belimace, poetul), al cărui tată se dusese la Bitolia să ne tragă în judecată, a fost atât de mişcat, în cât a strigat în gura mare: *„bravo, doamnă dascală“!* şi a repetat acest strigăt încontinuu până la eşirea din sală.

Lumea se adunase în jurul nostru, şi din toate gurile nu se auzeau de cât aceste vorbe: *«la toamnă şi eu am să las pe Greci, la toamnă şi eu am să-mi trimet copiii la voi»*.

In faţa lui Alay-Bei. In timpul cât durase serbarea noastră cei câţiva greco-mani cari s'au dus la Bitolia spre a ne reclama, au comunicat mitropolitului, cu exagerare, cele întâmplate în Molovişte, acuzându-ne că am revoltat lumea şi că am provocat chiar omor.

Mitropolitul adresează o notă guvernatorului în sensul celor reclamate de către greco-mani. Acesta trimise îndată în comună pe prefectul poliţiei însuşi, Alay-Bei, care trase în gazdă la bogătaşul greco-man Simu Belimace Coina, unde am fost chemaţi şi noi, ca să dăm seamă asupra acuzaţiilor ce ni se aduceau.

Am răspuns lui Alay Bei, că noi nu ne-am amestecat câtuşi de puţin, şi că părinţii băeţilor şi fetelor au pretins ca să facem examenele şi serbarea în şcoala comunală, fiindcă erau mai spaţioase.

Părinţii elevilor şi elevelor au declarat de asemenea că noi nu suntem vinovaţi, căci, ca oameni plătiţi de ei, suntem datori să mergem acolo unde ne vor ordona ei; că bătăile s'au întâmplat din cauză că partizanii mitropolitului se opuneau cu forţa la intrarea copiilor noştri în şcoala care s'a clădit cu banii *tuturor* Moloviştenilor, prinurmare şi din banii lor înşişi, nu numai din ai celor cari învaţă greceşte.

Când Alay-Bei, prinzând firul lucrurilor, a întrebat pe greco-mani, de ce nu au vrut să ne lase şcoala numai pentru câteva ceasuri, gazda, adică Simu Belimace, a răspuns că n'a vrut să ne lase, din cauză că şcoala este grecească şi

că «*nu se poate într'o şcoală grecească să intre un profesor român cu băeţi cari învaţă româneşte.*» La acestea Alay-Bei întreabă din nou: — „Dar voi, cari învăţaţi copiii greceşte, ce sunteţi?“ Grecomanii n'au îndrăsnit să-şi nege naţionalitatea, şi, la răspunsul ce l-au dat că sunt români, Alay-Bei reluă cuvântul şi le zise:—«De ce dar nu aţi lăsat «pe fraţii voştri, cari sunt tot români, să aibă aceleaşi drepturi «ca şi voi? *Eu sunt turc, de altă religie de cât a voastră «şi cu toate astea, dacă Românii aceştia mi-ar fi cerut «localul unei geamii ca să facă examenele copiilor lor, «le-aşi fi dat cu multă plăcere.* Se vede însă că voi urmăriţi «o politică grecească, adică doriţi ca în locul nostru să vie «Grecia şi locul meu de Alay-Bei să-l iei tu, şi locul de valiu «să-l ia fratele tău... etc. Aceasta însă n'are să se întâmple; «astăzi suntem noi stăpâni aci, şi cum vrem aşa facem.»

Zicând acestea, a dat ordin să aresteze pe Belimace Coina. Atunci, ceilalţi greco-mani s'au speriat şi au căzut în genunchi, strigând:—«Aman! Efendim, iartă-ne, pe viitor vom face aşa cum aţi ordonat».

Alay-Bei la început s'a arătat neînduplecat şi, după ce a luat masa în casa acestui greco-man *arestat*, a plecat la Bitolia. Acolo, după repeţite intervenţiuni ale mitropolitului, i s'a dat drumul.

Astfel s'a terminat activitatea noastră şcolară din anul 1882-1883.

Două şcoli greceşti mai puţin. La 1 Septembrie 1883 am redeschis cursurile.

Examenele din anul precedent şi epilogul cu Alay-Bei, au avut o influenţă hotărîtoare asupra spiritelor. Numărul greco-manilor şi curajul lor a scăzut aşa de mult, în cât Grecii au fost siliţi să desfiinţeze deodată două şcoli, din patru câte aveau. Au desfiinţat *ellinikon scholion şi nipiagogion* (şcoala mixtă de copii mici).

In schimb, din banii economisiţi de pe urma acestor reduceri, ei au constituit lefuri regulate pentru aceia cari se pretau, ca agenţi de propagandă, la jocul intereselor mitropolitului.

Cercul activităţii noastre extra-şcolare se lărgise mult; aproape întreaga comună era sub farmecul activităţii ce desfăşuram. Chiar greco-manii veneau să ne ceară sfatul asupra multor afaceri. Bigotismul românilor dispăruse ca prin farmec. Mitropolitul şi Patriarhul nu mai exercitau asupra lor acea teroare superstiţioasă, care numai la auzul numelui lor, lua în stăpânire altădată sufletele Românilor. Işi dădeau acum bine seama de nedreptatea ce se făcea cu biserica şi şcoalele comunale şi nu mă mai luau drept catolic — papistaş! — când le desfăşuram neomenia clerului grec, care procedând astfel pretindea că lucrează *„în numele marei şi adevăratei biserici“!*

Cei veniţi din ţări depărtate, de îndată ce intrau în comună, erau răpiţi de curentul general. Nu stăteau retraşi ca mai 'nainte, căutându-şi numai de liniştea proprie. Luau parte şi dânşii la consfătuiri; mulţi dintre ei, chiar s'au stabilit pentru totdeauna în comună, absorbiţi de noua cale ce li se deschidea.

In şcoală continuam activitatea noastră cu tragerea de inimă ce ne-o insuflau succesele din ce în ce mai mari. Mulţi greco-mani, după ce copiii lor isprăveau cursurile şcoalei greceşti, şi-i trimeteau şi la noi un an doi, ca să-şi completeze cunoştinţele, mai ales în ce priveşte facerea socotelelor. Eu le mai făceam un curs practic, de doi ani, de limba franceză.

Faptul că în şcoala noastră copiii învăţau să facă socotelile practic şi repede, determinase pe molovištenii chiar greco-mani — însă negustori înainte de toate, — să-şi trimeată copiii la noi. De îndată ce însă copiii lor călcau pragul şcoalei române, nu se mai întorceau înapoi; nu ieşiau din şcoală de cât fanatizaţi. Cei mai zeloşi tineri moloviştenì au fost aceia cari au venit la noi provizoriu, numai ca să înveţe socotelile!

Rolurile dintre noi şi institutorii greci acum se schimbaseră.

Cu toate sfaturile ce zilnic le dedeam copiilor dela şcoalele noastre de a fi cuviincioşi, nu odată s'a întâmplat să huiduească pe dascălii greci.

„Apostolul“ cântat în româneşte. Nu mai era acum nevoe de impulsul nostru. Românii luau din popria lor iniţiativă hotărîri, pe care altădată nu le-ar fi urmat nici pentru

sume mari de bani. Aşa, a pornit dela ei propunerea de a încercà să zicem „*Apostolul*" pe româneşte în Biserică.

Românii nu puteau suferi să nu se auză în biserică limba românească, pe câtă vreme ştiau că şcoala ca şi biserica erau zidite cu banii locuitorilor şi că majoritatea comunei era acum cu ei. De aceea au cerut ca pentru Sfântu Dumitru să pregătesc un elev, care să citească „*Apostolul*" în biserică.

Pentru aceasta am şi pregătit un elev, anume Mihail G. Ţapu, fiul lui G. Ţapu, unul din fruntaşii molovişteni, un aprig şi neobosit luptător, care m'a urmat pas cu pas în acţiunea mea. In ziua de Sfântu Dumitru, la ora hotărîtă, elevul nostru a început a cânta româneşte „Apostolul". Atunci preotul care servea în altar, un greco-man fanatic anume Popa Gheorghe, a întrebat cu glas mare: „*Cine a pus pe acest blestemat să cânte în româneşte?*" Toţi au răspuns într'un glas: *Noi l-am pus.* Preotul s'a repezit asupra băiatului ca să-i ia *Apostolul* din mână. Atunci părintele copilului a început la rândul său să-l lovească şi un tumult îngrozitor începu în biserică, după care urmă o bătae în toată regula.

Dezmeticit din învălmăşală, preotul împreună cu mai mulţi grecomani pleacă din nou la Bitolia spre a raporta Mitropolitului cele întâmplate. Acesta, printr'o petiţie formală, ne reclamă valiului, pe mine şi pe soţia mea ca instigatori, precum şi pe tatăl băiatului cu încă vre-o câţiva partizani,—din cari nu-mi mai reamintesc de cât pe Constantin Velo (tatăl poetului N. Velo) şi pe Alexe Ţovar,—şi cer darea noastră în judecată.

In ziua înfăţişerii, preşedintele tribunalului, un turc din cei fugiţi din Bulgaria, originar din Rusciuk, cearcă a mă întreba în limba turcă. I-am răspuns că nu ştiu turceşte. Cearcă din nou a mă interoga bulgăreşte. I-am răspuns de asemenea că nu ştiu nici bulgăreşte. Atunci Mitropolitul şi greco-manii au propus ca interpret pe d-l Taşcu Pişca, un fruntaş greco-man din Bitolia (fratele fostului senator Pişca, din Ţara Ro nânească), ca el să mă interogheze în limba greacă. Am răspuns din nou că nici această limbă nu o cunosc.

Atunci preşedintele tribunalului, spre marea mea surprindere şi bucurie, mă întreabă în limba română din ţară, pe care o cunoştea se vede încă de când era la Rusciuk: — *Ce limbă vorbeşti d-ta şi de unde eşti?* I-am răspuns că sunt român din Veria, vilaetul Salonic, şi că nu cunosc altă limbă decât limba familiei mele, care este limba română. M'a întrebat atunci: — De ce ai pus pe băiat să cânte româneşte în biserică? La acestea i-am răspuns că nu l-am pus eu, ci tatăl său, care este de faţă şi care poate să dea toate lămuririle.

După aceasta a întrebat în limba turcă pe G. Ţapu:— «De «ce ai pus pe băiat să cânte româneşte în biserică? Acesta a răspuns tot în limba turcă: — „Efendim! Noi suntem în „Molovişte cu toţii români (vlahi) şi nu ştim cum s'a în„tâmplat că din moşi-strămoşi în biserica noastră s'a cântat „greceşte, cu toate că nimeni din comună, nici bărbaţii nici „femeile, nu ştiu şi nu înţeleg ce citesc preoţii! Din această „cauză noi stăm ca vitele în biserică; dacă vedem că popa „se închină, ne închinăm şi noi, iar când popa stă, stăm şi „noi. Noi n'am făcut nici un rău decât am pus pe băiatul „acesta, care acum a învăţat să citească în limba noastră, „să ne cânte o rugăciune în limba pe care am învăţat-o dela „părinţi, pe care o vorbim şi noi şi o înţelegem".

Atunci Popa Gheorghe întrerupând a strigat:

— Air Efendim (Nu, Domnule); băiatul a început să cânte „*moldovancea* nu *vlahcea*, voind să înţeleagă prin aceasta că a cântat limba română din regat, nu în dialectul macedoromân.

Preşedintele tribunalului însă, care din aceste cuvinte a înţeles că este vorba de moldoveni şi munteni, a reluat repede cuvântul, şi a zis: — „Moldovancea, vlahcea, acelaşi lucru este". Şi, când popa a vrut să se explice, cum că limba în care a cetit este alta decât aceia pe care o vorbeşte poporul, preşedintele supărându-se i-a răspuns: — „ Mie o să-mi spui lucrul acesta?" Şi, după ce au fost cercetaţi şi ceilalţi preoţi cari erau citaţi ca martori: Popa Ilie, popa Constantin şi popa Târpu, s'a dat hotărîrea că eu şi G. Ţapu eram achitaţi, iar popa Gheorghe fu condamnat la două luni închisoare şi cheltueli de judecată.

Din acest moment a început să se cânte regulat «Apostolul» româneşte în biserică şi alte cântări bisericeşti precum şi

«prohodul» în Vinerea Mare, ceeace producea o puternică emoţie în popor.

De aci încolo, până la sfârşitul anului şcolar, liniştea ne-a fost asigurată; aşa că la examene ne-am prezentat cu copiii preparaţi. Ziua ultimei festivităţi lua acum caracterul unei adevărate întruniri politice, unde rătăcirea grecomanilor se discuta fără sfială şi în cele mai mici amănunţimi.

Spre şcoalele comunale. In anul următor, 1884, ne-am dus în comună încă din luna August, şi chiar în această lună am şi deschis şcoalele. Am grăbit de data aceasta cu deschiderea cursurilor, fiindcă la acea dată institutorii şi institutoarele grece nu veniseră încă în comună; aşa că noi am putut să ocupăm fără multă greutate şi fără vre-o formalitate, două din şcoalele comunale: şcoala numită dela Moş-Gaga — cu băeţii, şi şcoala numită de la Chiacu — cu fetele. In localul şcoalei ce se zice «dela Chiacu» ne-am aşezat şi noi cu locuinţa, în camerele unde locuia directorul şcoalei greceşti.

Greco-manii bine înţeles n'au putut răbda aşa ceva, şi de aceea s'au dus repede la Bitolia, unde mă reclamară Mitropolitului. Peste câteva zile jandarmi sosesc în comună, mă ridică pe mine şi pe soţia mea, ne duc la Bitolia şi acolo ne aruncă pur şi simplu în aresturile poliţiei.

Partizanii noştri din comună vin cu toţii în Bitolia şi reclamă libertatea noastră. După mai multe înfăţişeri se hotărăşte în sfârşit ca şcoalele comunale să se păstreze ca şcoale greceşti, oricât de puţini elevi ar mai rămânea în ele. Pentru şcoalele româneşti s'a hotărît ca ambele partide, atât cel greco-man cât şi cel naţionalist român, adică întreaga comună, să cotizeze ca să se construească alte şcoale, noi, cu firma de „Şcoale româneşti", pentru a căror construire să se cheltuească tot atât cât s'a cheltuit şi pentru acelea care acum erau proclamate ca „Şcoale greceşti". Dar până să se strângă fondurile necesare pentru clădirea şcoalelor noi, comuna să fie datoare a plăti cheltuelile necesare şcoalelor româneşti, adică chirii, mobilier, lemne, servitori etc.

Un francez care locuia în Bitolia anume *Jean Vincent*, prieten bun al meu şi al cauzei româneşti, era interpret al vilaetului Monastir şi meditator al copiilor valiului.

nemulţumit de modul cum s'a deslegat chestiunea şcoalelor noastre şi bazat pe influenţa ce avea pe lângă valiu, mi-a propus şi m'a sfătuit să dau o nouă petiţie la valiu, ***scrisă în limba franceză***, prin care să cer ca profesorii şi profesoarele grece, care au rămas cu puţini elevi şi eleve să treacă în şcoalele luate cu chirie; iar noi, cari aveam marea majoritate a copiilor, să rămânem în şcoalele comunale, zicând că valiul, neştiind franţuzeşte, îl va chema pe dânsul să i-o traducă şi cu acest prilej el să desvolte chestia şcoalelor româneşti naţionaliste în favoarea noastră; şi, cu siguranţă — zicea el — că valiul va reveni asupra deciziunii luate de mai înainte şi va dezlega chestia aşa după cum s'a cerut de noi.

La ziua fixată, prezint petiţia valiului; acesta o deschide, se uită la ea şi mă întreabă: — «La Molovişte sunt francezi?»

— Nu, îi răspund eu.

— Dece dar ai scris petiţia în limba franceză şi n'ai scris-o în limba statului?

Am răspuns că nu cunosc bine limba turcă şi că nu pot să scriu în această limbă şi nici altuia nu puteam să-i dau a înţelege cum trebue s'o scrie.

— Bine, a răspuns valiul, dar tu ce eşti?

— Sunt vlah, paşa Efendim, îi răspund eu.

— Atunci de ce n'ai scris-o în limba ta? Şi când să răspund că nu ştiam că aveţi interpret şi de limba română, s'a repezit asupra mea, mă loveşte cu palma şi strigă să ies afară. In urma acestora m'am întors în Molovişte.

Din acest moment până în 1887, când şcoalele comunale au devenit şcoale româneşti, după cum se va vedea mai la vale, toate cheltuelile menţionate mai sus, ale ambelor şcoale româneşti, au fost suportate de comuna întreagă, din fondurile bisericii.

De aci încolo cursurile s'au urmat regulat până la examenele generale, care ca şi mai înainte ne-au dat rezultate strălucite. Anul şcolar 1885—1886 s'a terminat cu oarecare linişte. Şcoalele noastre au început a avea o populaţiune şcolară din ce în ce mai mare şi din această cauză au fost numiţi încă doi institutori-ajutori: *Gh. Caracota* şi *Mihail Dimonie* (cunoscutul cercetător în domeniul ştiinţelor naturii — de mai târziu).

Acuma, aproape în toată comuna nu mai bătea decât acelaș suflet. In partidul greco-man nu mai rămăseseră decât câțiva inși, mai toți susținuți cu lefuri de către mitropolit.

Românii deșteptați nu mai sufereau ca funcțiunile publice din comună să fie apanajul câtorva familii doar. In acest an am izbutit ca la alegerile de epitropi și efori, de primar și consilieri, să punem oameni de seamă, în tot cazul fruntași naționaliști — indicați de noi.

Triumful definitiv. Luarea școalelor comunale. Anul 1886-1887 este anul când succesul nostru a ajuns la apogeu. In acest an am reușit să dăm ultima lovitură grecismului din Moloviște și să scăpăm de el. Aceasta, printr'un concurs de împrejurări determinate numai de puternicul entusiasm ce stăpânea inimile locuitorilor.

Ne-am dus și anul acesta în comună încă dela 15 August, și, fiindcă localurile luate cu chirie și transformate de noi în școală nu mai cuprindeau marele număr de elevi ce aveam, ne-am instalat în școalele comunale dela Moș-Gaga, cu concursul tuturor autorităților publice din Moloviște, adică a eforilor, epitropilor și a consiliului comunal, hotărîndu-se în acelaș timp ca institutorii Greci ce mai rămăseseră, cu micul lor număr de elevi, să treacă în localurile ținute de noi până atunci, cu chirie.

Cei câțiva greco-mani ce mai erau în Moloviște, din cari îmi amintesc pe frații Mischia, Gachiu Gruia, Dimo Gruia, Gachiu Ciomu Paceavra, nemulțumiți cu hotărîrea luată de consiliul comunal, au alergat la Bitolia și au adus la cunoștința mitropolitului grec cele întâmplate. Acesta a adresat îndată o notă guvernatorului vilaetului, cerându-i a ordona revenirea la starea de mai înainte a lucrurilor, și pedepsirea noastră. Guvernatorul dădu mitropolitului toată satisfacțiunea, trimețând în comună un ofițer cu zece jandarmi. Mitropolitul veni însuși în comună însoțit de aceștia, cari, după ce au forțat ușile, au năvălit în școală, au aruncat toate obiectele în stradă și au ordonat arestarea noastră, a tuturor institutorilor și a institutoarei, instalând acolo din nou pe dascălii greci, ascultând în totul ordinele dictate de mitropolit.

In acea zi de 10 Septembrie 1886 — care pentru toți moloviștenii va rămâne dată memorabilă — în urma celor întâmplate cu noi în școală, se dă alarma în toată comuna și, la sunetele clopotelor, dela biserici, toată lumea, bătrâni, femei, copii, toți până la unul, se adună în fața școalei, pe locul deschis dela Moș-Gagă; și, când au văzut toate obiectele și cărțile școalelor noastre aruncate în stradă și sfărâmate, iar pe mine, pe soția mea și pe ceilalți institutori puși sub escortă, au început a se agita, s'au înfuriat și, intrând în școală în mare mulțime, au început a parlamenta cu mitropolitul grec, cerându-i socoteală de cele ce se întâmplaseră. Mitropolitul, tare pe situație, în loc să răspundă a dat ordin jandarmilor să lege pe toți cari făceau gură. Aceasta a făcut ca să se înfurie toată lumea care era acolo, și cu toții — chiar și femeile — au început a amenința și a îmbrânci pe mitropolit. Producându-se învălmășală, mitropolitul a fost târît afară din școală iar copiii i-au rupt barba. In timpul acesta ofițerul de poliție începuse a opera cu jandarmii arestările. Ei ne leagă cot la cot pe noi și pe fruntașii Moloviștenilor și ne trimet imediat la Bitolia, unde ne-au întemnițat *în criminal*. După aceea s'au închis toate școlile, iar cheile s'au predat valiului în mână. Dar în urma noastră un lung convoiu se formase, care ne însoțea. Eforii, epitropii, consiliul comunal, cu primarul în frunte, și toți fruntașii ce mai rămăseseră în comună, multe femei și chiar copiii din școală, vin pe jos, după noi, la Bitolia, toți cu lacrimile în ochi. Aci se așază în mare mulțime în fața palatului administrativ, se formează o delegație dintre ei, și, cu o petiție formală, cer liberarea noastră. In timp ce delegația era în audiență la valiu, mulțimea de afară striga:

„Aman! Pașa Efendim! Ce este nedreptatea ce ni se „face? Ori liberați pe învățătorii noștri și ne lăsați în pace „să învățăm pe copiii noștri limba noastră, ori telegrafiem „Padișahului, că la Moloviște Românii nu mai pot să trăiască din cauza mitropolitului grec".

— „Liberi sunteți, nimeni nu vă oprește să învățați pe „copiii voștri limba voastră — le răspunde valiul celor cari „s'au dus în delegație cu petiția — însă actualele școli comu„nale sunt clădite cu firman de „școale grecești" și într'însele

„nu pot să învețe decât profesorii plăcuți Patriarhiei, chiar „dacă n'ar rămânea decât un singur elev.

— „Școalele din Moloviște nu s'au construit nici cu „bani dela Patriarhie, nici cu bani dela Atena, ci cu banii „noștri, din munca și sudoarea noastră—răspund moloviștenii.

— „Să-mi faceți cerere, zicea valiul, și eu am să vă „scot alt firman ca să vă faceți școale românești, altfel nu „se poate. Actualele școale sunt și vor rămânea școale gre- „cești". Zicând acestea i-a dat afară și a ordonat ca să se retragă, căci altfel are să-i aresteze pe toți.

Toate rugămințele moloviștenilor au rămas zadarnice, căci nici mitropolitul, nici guvernatorul n'au vrut să revie asupra deciziunilor luate.

Atunci am simțit mai dureros ca oricând, ce valoare avea ca statul român să ne fi dat și nouă un protector religios, înainte de a porni acțiunea națională în Macedonia; altfel procedaseră Bulgarii cu Exarhul lor din Constantinopol!

Acuma însă nu mai erau moloviștenii de altădată— superstițioși și bigoți. In locul naivilor de atunci, cari printr'o lungă tradiție de învățături mincinoase devenisera niște instrumente oarbe, inconștiente și foarte periculoase în mâinele Patriarhiei—acuma erau o adunare de fruntași luminați cari înțelegeau că nu este o crimă să se cânte în biserică în altă limbă decât aceea grecească.

In locul acelor târgoveți, al căror suflet nu se mișca altădată decât la sunetul banilor, erau acum niște români plini de entusiasm, pentru cari iubirea limbii era mai presus de interesele materiale și chiar decât credința în formele moștenite dela moșii și strămoșii lor.

De aceea, când românii auziră că hotărîrea în privința școalei este definitivă și irevocabilă, în loc de a merge în comună cu capul plecat, au hotărît să împingă lucrurile până la cea din urmă deslegare, numai să-și câștige dreptatea.

Precum ne înțelesesem încă din toamnă — căci prevăzusem cele ce se vor întâmpla — fruntașii români cari altădată se îngrozeau numai la auzul numelui de *catolic*, văzându-se isgoniți cu rușine din comună, din școale, din biserică, dela

autorități, fără a avea și ei la centru un protector, cum era mitropolitul pentru greci, se hotărăsc să facă și cel din urmă act de jertfă, numai să izgonească total amestecul bisericii grecești din Moloviște. Aduși la disperare, ei hotărîră să se *unească* cu biserica apuseană și să se despartă de Patriarhie.

Eforii de atunci ai comunei, *Alexe Țovar* și *Nasi Papce*, epitropii *Dociu Paligora* și *Gogu Rize*, primarul *Unciu Ciomandra* (tatăl monahului *prodromit Simeon*) și întreg consiliul comunal compus din: *Spiru Ciomu Bișica*, *Spiru Papa Târpu*, *Iancu Velo*, *N. Metta*, *Nicolae T. Ciomu*, *Hristu Țovar*, *Naum Nistor*, *Tașcu Topa*, *Unciu Batalia*, *Marcu Miza* și *Spiru Țapu*, precum și fruntașii *Costa Velo*, *Costa Nărti*, *Trifon Nărti*, *Iancu Oldi*, *Spiru Bușeicu*, *Spiru Percea*, *Vasile Mufa* și a., s'au pus în contact cu șeful *Lazariștilor* misionari, anume monseniorul Faveiryal, declarându-i că sunt gata a recunoaște supremația spirituală a Papei, în schimbul sprijinului ce acesta le-ar acorda ca să câștige școala și biserica din comună. După aceea s'a convenit să se facă o declarațiune în acest fel în două exemplare; după ce s'au iscălit de toți cei menționați mai sus, s'a prezentat un exemplar guvernatorului Vilaetului iar celălalt exemplar monseniorului Faveiryal. Lucrurile erau acum gata, când clerul grec se trezește. Inţelegând importanța gestului, care putea fi un periculos precedent, ei s'au mișcat.

N'a vrut Dumnezeu însă, să-i lase pe acești martiri ai cauzei române să facă și sacrificiul credinței strămoșești pe altarul națiunii, căci lucrurile au luat următoarea întorsătură: mitropolitul din Bitolia, aflând de această hotărîre, a telegrafiat Patriarhiei, că Moloviștenii s'au lepădat de Patriarhie și s'au unit cu Papa, pentru motivul că nu sunt lăsați a-și învăța copiii românește în școalele comunale.

Patriarhia, speriată de pericolul de care era amenințată *marea Biserică*, prin precedentul ce urma să se creieze cu această *unire*, și de teamă că exemplul poate găsi imitatori în celelalte comune românești, a răspuns mitropolitului că cu orice sacrificiu din partea lor, să oprească o mișcare în acest sens, a Moloviștenilor.

Mitropolitul, conform instrucţiunilor Patriarhiei, cere valiului să se respingă petiţia de *unire* a Românilor cu Vaticanul, cedând la toate cererile lor referitoare la şcoale.

Valiul, chemând pe Moloviştenii iscăliţi în *declaraţia de unire*, după ce le-a spus că le dă voie ca şcoalele comunale să fie şcoale româneşti, i-a sfătuit să rămână credincioşi Patriarhiei şi să recunoască pe mitropolitul lor caşi până acum, căci pe viitor vor fi liberi să-şi înveţe copiii, fiecare cum vrea.

Moloviştenii, foarte veseli, entusiasmaţi de vestea îmbucurătoare ce le-a dat guvernatorul, au strigat cu toţii: *„Trăiască Sultanul şi împărăţia noastră!"*

Apoi se formează deciziunea, care se iscăleşte de toţi membrii Consiliului Judeţean de Administraţie — Idaré Migiliz —, din care face parte şi mitropolitul, şi se dă poruncă să fie puşi în libertate toţi cei arestaţi.

Pe mine, scoţându-mă din închisoare, mă prezintă înaintea guvernatorului. Acesta, încredinţându-mi cheile îmi zice: — *„Mergi la Molovişte, deschide şcoalele şi caută să fii cuminte, să nu mai faci turburări!"*

Apoi, cu acelaşi ofiţer de jandarmi cu care mai înainte ne aduseseră legaţi la Bitolia, ne întorceam acum în Molovişte. Aci se dă ordin să se strângă la şcoala comunală bărbaţii din comună, toţi cei dela 18 ani în sus, şi, după ce li s'a citit hotărîrea consiliului administrativ şi ordinul valiului, ofiţerul a dat poruncă să iscălească toţi, cum că au luat cunoştinţă de cele cuprinse în *hotărîre* şi în *ordinul* valiului şi că se declară mulţumiţi.

Pentru învăţătorul grec care, mai cu seamă după acest succes al nostru rămăsese cu un foarte mic număr de elevi, se hotărî să nu poată avea şcoală în altă parte a comunei decât numai în locul cât ţine biserica, incintă care rămânea patriarhistă. Fiindcă însă în curtea bisericii nu mai era nicio clădire, s'a ordonat ca să se ia pentru aceasta o casă particulară, a cărei chirie să fie plătită din fondul bisericii.

Acestea s'au întâmplat în ziua de 24 Februarie 1887.

In urma acestei dezlegări fericite, a unui conflict care

dura acum de atâţia ani, inspectorul şcolar Apostol Mărgărit, îmi adresă câteva rânduri de felicitare [1]).

Impresia ce a produs succesul acesta a fost aşa de mare, în cât un greco-man a înebunit de fanatism; el venea în fiecare zi la şcoală şi lovea cu pumnii zidurile, strigând şi blestemând împotriva noastră. Acesta se numeşte Gachiu Gruia.

Un altul, anume Gachiu Ciomu Paceavra, a plecat *pentru totdeauna* din comună, s'a stabilit în Bulgaria, unde se află şi acum (1905), încă în ideile şi sentimentele greco-mane de atunci.

După aceasta am continuat acţiunea noastră încă patru ani, schimbând şi adaptând mereu programul, în sensul de a da o tot mai mare atenţiune culturii. Am instituit un curs complementar de doi ani, în care învăţam pe cei mai în vârstă mai ales limba franceză.

In anul 1891, când tocmai ne pregăteam a da asaltul definitiv şi asupra *bisericii*, ultimul refugiu al greco-manismului, au intervenit cunoscutele întâmplări, provocate de caracterul abusiv şi nedrept al inspectorului Mărgărit, care ne-au silit să plecăm din Molovişte şi să ne expatriem pentru totdeauna, cu durerea în suflet, cu ruina vieţii, a carierii şi, pe de asupra, cu iluziile naţionale risipite!

Cercetători nepărtinitori vor stabili vreodată, poate, răspunderea situaţiei de atunci, dacă, bineînţeles, România va face ca această chestiune să aibă un viitor.

---

[1]) „Bitolia 26 Februarie, 1887. Domnule Guşu, Azi primind scrisoarea dumitale de ieri, mă bucur foarte de fericita deslegare a chestiunii care v'a cauzat atâtea şicane şi neajunsuri şi vouă şi mai multor patrioţi din Molovişte, cari au apărat cu atâta foc şi abnegaţiune, drepturile şi interesele limbii lor materne.

In adevăr, nu poate fi mai mare satisfacţiune pentru toţi cari au luptat în contra intrigilor şi persecuţiunilor ce greco-manii în patima lor au făcut şcoalei române, nici mai mare bucurie pentru cei cari simpatizează cu dânşii (Românii naţionalişti. N. R.) şi îi însoţeau pretutindeni cu inima şi cu spiritul în tot timpul luptei lăudabile.

Deci felicitându-vă pe voi şi pe bunii români de succesul ce au avut silinţele lor, urez ca Dumnezeu să împlinească complet nobilele lor dorinţe.

Arătaţi vă rog aceste felicitări ale mele şi ale tuturor profesorilor de aci, domnilor Moloviştenii cari au luptat şi au contribuit fiecare cum a putut pentru triumful dreptăţii şi adevărului, care sunt cu cauza şcoalei române. Salutaţi-i pe toţi din parte-mi şi felicitaţi-i. Salutări Doamnei Fanca. Vă salut al d-v. amic sincer, (ss) *Apostol Mărgărit*".

CONȚINUTUL

	Pag.
In loc de prefață (G. Murnu)	5
Școala macedo-română de la Sf. Apostoli, București	10
Moloviștea	11
Comunitățile creștine din Turcia	11
Moloviștenii	12
Școalele grecești din Moloviște	13
Starea sufletească a Moloviștenilor la 1880	14
«Profesor, cu contract, al familiei Velciu»	15
In fața lui Ahmet-Eub-Pașa	17
La Moș-Gagă	18
Doi epitropi părăsesc greco-mania	20
Incă o săptămână de arest	21
Bitolia	21
O mutare neașteptată	24
Niagușțe	25
Din nou în Moloviște	29
Moloviștenele	31
Un examen furtunos	32
In fața lui Alay-Bei	35
Două școale grecești mai puțin	36
«Apostolul» cântat în românește	37
Spre școalele comunale	40
Triumful definitiv, luarea școalelor comunale	42